

УДК 130.2

Нестерчук Віталіна**ФЕНОМЕН СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ТРИВКОСТІ
ОРНАМЕНТАЛЬНИХ МОТИВІВ У ДЕКОРАТИВНО-
ПРИКЛАДНОМУ МИСТЕЦТВІ: УКРАЇНСЬКИЙ АКЦЕНТ**

Аналізується феномен спадковості чи соціокультурної тривкості деяких орнаментальних мотивів у декоративно-прикладному мистецтві України, зокрема зони Поділля. Висвітлено домінантні мотиви «стійких орнаментів» у різних видах мистецтва, в тому числі писанкарства.

Ключові слова: символ, орнаментика, ідентичність, декоративне мистецтво.

Нестерчук В.**ФЕНОМЕН СОЦІОКУЛЬТУРНОЙ ДЛИТЕЛЬНОСТИ
ОРНАМЕНТАЛЬНЫХ МОТИВОВ В ДЕКОРАТИВНО-
ПРИКЛАДНОМ ИСКУССТВЕ: УКРАИНСКИЙ АКЦЕНТ**

Анализируется феномен наследственности или социокультурной длительности некоторых орнаментальных мотивов в декоративно-прикладном искусстве Украины, особенно зоны Подолья. Отображено доминирующие мотивы «стойких орнаментов» в различных видах искусства, в том числе писанкарства.

Ключевые слова: символ, орнаментика, идентичность, декоративное искусство.

Nesterchuk V.**THE PHENOMEN SOCIOCULTURAL DURATION
OF ORNAMENTAL MOTIVES IN ARTS AND CRAFTS:
THE UKRAINIAN ACCENT**

The phenomenon of a heredity or sociocultural duration of some ornamental motives in arts and crafts of Ukraine, especially zones of Podolia is analyzed. It is displayed dominating motives of «proof ornaments» in various art forms, including painting of eggs are displayed.

Key words: symbols, ornaments, identity, decorative art.

Наші предки створили своєрідний арсенал образів, мотивів та елементів, які стали основою народного орнаменту в різних видах мистецтва. Протягом кількох тисячоліть орнаментика була широкою сферою мистецької діяльності, важливим інструментом пізнання складних ритмів і циклів природи, інформаційним носієм творчості культур і т. ін. Але в орнаментиці кожного народу, зокрема й українства, відображені також і різноманітні світоглядно-ціннісні уявлення, переконання, ідеали, які усвідомлюються або ж фіксуються в імпліцитно-ціннісному вияві через естетичні почуття. Адже соціокультурна універсальність орнаменту, його властивість та місце і значення, які він посідає в національній культурі, – то один із важливих індикаторів якості й оригінальності даної культури [3, с. 13]. Відтак українська народна орнаментика постає цілісністю зорових і словесних образів, просторового декоративного вирішення та символічного підтексту, а також світоглядно-ціннісних основ буття українства у його історичному розвитку. Тому тільки комплексне дослідження цих компонентів дає достатньо повне й адекватне наукове відображення предмета.

Народна орнаментика нараховує кілька тисяч варіантів мотивів, зафіксованих у XIX–XX ст. у всіх видах українського народного декоративного мистецтва. З письмових ілюстрованих джерел XIX – початку XX століття дізнаємось характер давніх орнаментальних зображень. Аналізуючи сучасні зразки орнаментальних мотивів, необхідно зазначити, що вони здебільшого повторюються, збігаються із певними давніми орнаментами чи їх елементами. Можливо тому, що народні майстри вміли взяти з навколишньої дійсності найхарактерніше. І семантика орнаментальних мотивів йшла й іде із глибини віків. Проте не зрозумілою залишається феномен тривкості використання групи орнаментів українською спільнотою, які можна назвати «стійкими орнаментами», що робить актуальним поглиблення уявлень і подальше дослідження цього соціокультурного явища.

Відтак ставимо за мету розглянути витоки тривкості побутування «стійких орнаментів» в українському писанкарстві.

Досліджуючи орнаментальні зображення, вчені підтверджують необхідність наукового підходу до аналізу цієї проблеми. За Б. О. Рибаківим, необхідно виявити першооснову, зміст елементів і композицій народного мистецтва, розгадати давно забуту

символіку, вивчати не лише його естетичну цінність, але розглядати «при широкому комплексному вивченні всієї історичної культури, всієї еволюції людського мислення в найширшому хронологічному діапазоні – від далекої первісності до середньовіччя і далі до сучасності» [4, с. 124].

У країнах Заходу, де автентична народна орнаментика належить до явища минулого, орнаментні знаки та символи цікавлять науковців, насамперед, з погляду семіотики, міфології, психологічних аспектів творчості, сприйняття мистецької інновації. Зміст орнаменту усвідомлюється повніше, коли супроводжується розглядом з внутрішнього поетично-ідейного значення візерунка, напрацьованого в лоні національно-культурної традиції, і розкривається методами етнографії, фольклористики, релігієзнавства, семіотики, мистецтвознавства. Аналогічні дослідження фіксують тотожне, відмінне чи протилежне вербально експліковане змістове насичення орнаментальних знаків і символів у різних культурних контекстах. У кожному із них орнамент постає своєрідною інформаційною системою, в якій візуальним знаком є емоційні асоціації та вербальні значення [5, с. 134], висловлювані народними назвами візерунків, їхніх деталей, композиційних, колірних, фактурних особливостей.

Однак відомо, що орнаментальні мотиви, зумовлені стійкими рисами регіональної своєрідності, виявляються насамперед у різних видах декоративного мистецтва: писанкарстві, декоративному розписі, ткацтві, килимарстві, вишивці, гончарстві, різьбярстві. Найширше серед усіх видів народного мистецтва домінують мотиви українського орнаменту представлені, на наш погляд, у писанкарстві. Поширені на всій етнічній території в подібних обрисах і під аналогічними назвами символіки писанки могли бути стимулюючим чинником для інших видів народного мистецтва.

Як відомо, пташине яйце, розписане мініатюрним орнаментом, називають писанкою. Назва її походить від слова «писати», тобто прикрашати орнаментом. Оздоблюються писанки геометричним, рослинним, зооморфним орнаментом, християнськими символами. Писанки характерні майже для всіх європейських народів, як і для давніх народів Африки та Азії. Багато народів світу шанували яйце і мали власну атрибутику його возвеличення. У багатьох стародавніх народів збереглися перекази, в яких яйце

виступає джерелом життя, світла, тепла, навіть зародком усього Всесвіту. Так, в античній Греції та Римі вважали, що Всесвіт виник з яйця казкового птаха Фенікса. Яйце для римлян мало магічну силу, тому вони використовували фарбовані яйця в різноманітних обрядах і забавах. У наших же предків був переказ про Світове Яйце-Райце. Дослідження візерунків писанок свідчать про те, що кожний з них – це не просто орнамент-фантазія окремих людей, візерунки мали суто алегоричний зміст і відповідали іграм-молитвам на святі весни – гаївкам, веснянкам – та іншим звичаям і ритуалам. І хоча різні народи світу шанували яйце, але мали власну атрибутику возвеличення. Яйце прикрашали і в Давньому Єгипті, Греції, Римі, стародавньому Китаї, навколо нього було створено безліч міфів, легенд індійськими племенами Північної та Південної Америки. Але жоден з народів не доніс до сьогодення свої автохтонні графічні уявлення про життя так виразно і в такій кількості символів-графем, як український.

Звичай виготовлення писанок у сусідніх з нами народів, можливо, є результатом або асиміляції давніх українців і влиття їх культури до культури завойовників, або, навпаки, нав'язування віри наших предків народам, завойованим князем Святославом. Зокрема, писанки та весь пантеон дохристиянських богів, семантичні знаки тогочасної Київської держави прийняли литовці, частково латвійці й угро-фінські племена, що тоді жили на великій території Півночі, Північного Сходу. Що ж до поляків та словаків, то писанкарство мають лише ті з них, які жили на західних землях поблизу української людності. Було писанкарство і в лужицьких сербів, орнаменти яких майже тотожні з нашими, що зацікавлює. Відомо, що найдавніші писанки із страусових яєць археологи знайшли в Єгипті. На території України писанку з глини виявлено в Полтавській області час її виготовлення належить до X ст. Писанки X–XI століть, декоровані геометричними орнаментами, знайдені під час археологічних розкопок біля Вроцлава (Польща) та у південній Моравії. У 1952–1956 рр. польські археологи знайшли в Ополі шкаралупки писанок, між якими одна вціліла. Знахідка належить до X ст. н. е. Лінійно-геометрична орнаментика їх близька до слов'янських писанок.

Згідно з дослідженнями М. Селівачова, «найбільшу розмаїтість варіантів орнаменту та найархаїчні його риси репрезентує Поділля» [6, с. 104]. Поширені тут спіральні, хрестові, ромбіч-

ні елементи, геометризовані, вазони. Кольорова гама виражена червоно-жовтим з білим на чорному тлі. Найсамобутніші етнічні риси збереглися на Поділлі та Поліссі, де часто мають місце стародавні фітоантропоморфні й зооантропоморфні символи під місцевими назвами: «берегиня», «княжна» та ін. Аналогічні їм «баби» трапляються на південно-східній Україні й Кубані. Стилізовані антропоморфні мотиви властиві і Поділлю, і Надніпров'ю, Карпатам. Найбільше серед фітоморфних мотивів: «дерево», «квіти», «вазон», «ружі», «сосонка», «трилистки». Проте серед великого розмаїття мотивів і елементів української орнаментики є деякі, що використовуються лише в окремій місцевості, є характерні для кількох етнографічних регіонів, а також загальнонаціональні, які ідентичні по всій Україні своїми рисами та народними назвами. Розповсюджений у багатьох регіонах України мотив «дерево» чи «вазон» застосовується у вишивці, килимарстві, у писанках і настінних розписах та у світовій художньо-поетичній творчості.

У доміантних орнаментальних мотивах декоративно-прикладного мистецтва є всі головні типи знаків: видовжені, округлі, подвійні, конкретизовані зображення різних фізичних реалій. Аналіз номінацій показує, що ці знаки осмислюються за асоціацією з обрисами рослин і рукотворних предметів. Найпоширеніші з доміантних мотивів – спіральні, «баранячі роги», листки «барвінку», замкнуті «безкінечники», квадрати «віконців», і ромби, різноманітні за формою «гілки», «гребінчики», з паралельними зубцями, «хвилясті» або зігзагові «гадючки». І їх «живучість» дає підставу вважати їх ніби «стійкими орнаментами», а тому з'ясувати причини такого явища.

І можна припустити, що різноманітні варіанти цих улюблених українством орнаментальних мотивів та їхні образні назви засвідчують невичерпність народної фантазії. А втілені в орнаменті символи надихають сучасників, утверджуючи властивими народному мистецтву засобами гуманістичні цінності як національні, соціокультурні, духовні і світоглядні архетипи (К. Г. Юнг).

Таким чином, український народ створив не просто багату орнаментуку. В ній тисячі й тисячі просторових варіантів і їх лексичних позначень. Українська народна орнаментика є «живим літописом» історії культури, відображає всі етапи її ста-

новлення. Народна орнаментика українців – це яскраве явище національного мистецтва, а також важлива складова частина світової системи символів. Українська народна орнаментика є цілісністю зорових і словесних образів, просторового декоративного вирішення та символічного підтексту, тому тільки комплексне дослідження цих компонентів й дає перспективу достатньо повного й адекватного наукового аналізу пролонгованої тривкості «стійких орнаментів» в українській культурі та її складових.

Література:

1. Кириченко М. А. Український народний декоративний розпис : навч. посіб. / М. А. Кириченко. – К. : Знання-Прес, 2006. – 228 с.
2. Україно, мене моя! Сповідь. поезія, писанки: зб. / упоряд. та приміт. О. Є. Шевченка ; передм. Я. П. Гояна, мал. та післямова Е. В. Біняшевського. – К. : Веселка, 1993. – 327 с.
3. Селівачов М. Р. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія) / М. Селівачов. – К. : Редакція вісника «АНТ» : Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2005. – XVI. – 400 с.
4. Рыбаков Б. А. Язычество древних славян / Б. А. Рыбаков. – М. : Наука, 1981. – 608 с.
5. Колос С. Г. Історичні та мистецько-конструктивні засади побудови писанкового орнаменту / С. Г. Колос // Українські писанки: Вступ, стаття, акварелі та упоряд. Е. Біняшевського. – К. : Мистецтво, 1968. – С. 89.
6. Селівачов М. Р. Українська народна орнаментика XIX–XX ст. (іконографія, номінація, стилістика, типологія) : автореф... докт. мист. / М. Р. Селівачов. – К., 1996. – 54 с.